

INGLIZ TILINING TEATR LEKSIKASI: STRUKTURAVIY TAHLILI

Usmanova Zulayxo Ixombek qizi

Urganch Davlat Universiteti

Urganch, Xorazm, O‘zbekiston

zulayxo.u@urdu.uz

Abstract. This article presents a structural analysis of terms related to the field of theater in the English lexicon. Some emphasis is also placed on the semantic analysis of these terms.

Аннотация. В статье представлен структурный анализ терминов, связанных со сферой театра в системе английского языка. Также обсуждается семантический анализ этих терминов.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili leksik tarkibida uchrovchi teatr sohasiga oid atamalarning strukturaviy tahlili bayon qilinadi. Shuningdek, ushbu atamalarning semantik tahliliga ham biroz urg‘u berilgan.

Key words: theatre, structural analysis, semantic analysis, paradigmatic type, semantic core

Ключевые слова: театр, структурный анализ, семантический анализ, парадигматический тип, семантическое ядро.

Kalit so‘zlar: teatr, strukturaviy tahlil, semantik tahlil, paradigmatic tip, semantik yadro

Kirish

Zamonamizning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri - bu madaniyatlarning, ya’ni, tillarning o‘zaro ta’siri bo‘lib, ular davomida har bir milliy tilning o‘ziga xosligi ochib beriladi.

Ushbu maqolada "teatr" tematik guruhini tashkil etuvchi ingliz tilining teatr san’ati, teatr amaliyoti va nazariyasi, teatr faoliyatining jihatlari, aktyorlik va sahna nutqi texnikasi, dramaturg mahorati, spektakl dizayni va sahna texnologiyasi, shuningdek, teatr tarixiga oid lug‘at - leksik birliklarining tarkibiy-semantik tavsifi natijalari keltirilgan.

Ushbu ishning dolzarbligi ingliz tilining teatr sohasiga oid lug‘at birliklarini tavsiflash, tilning lug‘at tarkibidagi umumiy va xususiy jihatlarni o‘rnatish, an‘anaviy va yangi lug‘atlarni aniqlash zarurati bilan bog‘liq.

Teatr lug‘ati o‘zining tizimli tuzilishi, shakllanish va rivojlanish tarixi, lingvomadaniy komponentning barqarorligi va o‘zgaruvchanligi nuqtai nazaridan ilmiy qiziqish uyg‘otadi.

Tadqiqot predmeti ingliz tilidagi teatr lug‘atining leksik-semantik va lingvistik-madaniy xususiyatlaridan iborat.

Tadqiqot obyekti teatr va teatr sohasiga oid tushunchalarni ko‘rsatadigan mavjud lug‘atlarda, maxsus matnlarda, badiiy adabiyotlarda qayd etilgan lingvistik birliklar hisoblanadi.

Ishning **maqsadi** - ingliz tilidagi teatr terminologiyasining tuzilishi va semantikasini har tomonlama chuqur o‘rganish.

Belgilangan maqsad quyidagi **vazifalarni** hal qilish zarurligini aniqlaydi:

- teatr atamaları tizimini tarkib jihatdan o‘rganishning zarurligi;
- teatr lug‘atini shakllantirishning so‘z yasaliş xususiyatlarini tahlil qilish;
- ingliz tilida teatr lug‘atini shakllantirishning lingvistik va madaniy xususiyatlarini ko‘rib chiqish;

Teatr lug‘atini tizimli tavsiflashning asosiy nazariy jihatlari uning tizim ichidagi munosabatlarini, so‘z yasaliş imkoniyatlarining evolyutsiyasi va kengayish jarayonini hamda teatr terminlari semantikasining lingvomadaniy komponentini o‘rganish bilan bog‘liq.

Zamonaviy terminologiya fani mavjud terminologik tizimlarni tahlil qilishda boy nazariy tajriba va amaliy yutuqlarga asoslanadi.

Shunga qaramay, ta‘kidlab o‘tish lozimki, ba‘zi hollarda teatr, sport, baliq ovlash va hokazo terminosferalariga asoslangan aniq nazariyalar mavjud emas. (Kryuchkova 1989). Shu sababli, teatr terminologiyasini, hozirda yetarli darajada rivojlangan, uning ob'ektlarini "bilim va faoliyatning ba'zi sohalari" modeli sifatida aniqlagan bir davrda o‘rganishning dolzarbligini ta‘kidlash kerak (Leichik 2006 119).

Teatr atamaları tizimi yetarlicha aniq chegaralarga, teatr va teatr faoliyatiga oid umumiy tushunchalar tizimiga va teatr tushunchalarini ifodalash uchun aniq metatilga ega.

Ingliz tilidagi teatr terminologiyasi tizimining muhim tizimli xususiyati uning nisbiy barqarorligidir - ibtidoiy davrda teatr san'atining paydo bo'lishi bilan bir vaqtda yaratilgan, paydo bo'lgan teatr tushunchalaridir.

Teatr terminologik tizimining mantiqiy-lingvistik xususiyati uning mazmuni-lingvistik va formal-lingvistik uzviyligi, boshqacha qilib aytganda lingvistik izchilligidir. Bunday bog'lanishni amalga oshirishning ko'rgazmali vositalaridan biri asl o'zak so'zlar asosida atamalar – hosilalar va murakkab so'zlar hosil qilishdir (Masalan: teatr – teartshunos).

Strukturaviy Tahlil

Teatr atamasi tizimi murakkab tuzilishga ega bo'lib, u turli atama guruhlarini o'z ichiga oladi: ular ifodalagan tushuncha jihatidan, shakliy belgilari jihatidan va atama tizimidagi o'rni va boshqalar. Demak, teatr atama tizimi paradigmatic tipdagi lingvistik shakllanish bo'lib, izchillikka ega, leksik birliklar – atamalarning qisman tartiblangan to'plamidir.

Termin so'zining aniq ta'rifining yo'qligi zamonaviy fanda ushbu lingvistik hodisaning juda ko'p turli xil tariflarining paydo bo'lishiga yordam beradi.

Ko'pchilik terminolog-olimlarning (V.V.Vinogradov, T.L.Kandelaki, N.B.Gvishiani, V.D.Tabanakova, F.A.Tsitkina, G.I.Morozov, L.Yu.Buyanova, S.V.Grineva, V.M.Leychik va boshqalar) fikriga qo'shib, atamalarni "Fan, ijtimoiy hayot texnologiyasi yoki boshqa barcha aniq sohalar tushunchalari tizimining nominativlari", deya alohida ta'kidlaymiz. (Leichik 2006 29).

Shuni ta'kidlash kerakki, "ideal" atamaning bir qator zaruriy belgilariga (aniqlik, izchillik, barqaror kontseptual korrelyatsiya va boshqalar) ega bo'lgan atama tabiiy tilning boshqa leksik birliklaridan farq qilmasligi mumkin. Bu sifat atama atama tizimining birligi bo'lishni to'xtatganda, terminologiya (leksik birlikning atama bo'lmagan holatdan terminga o'tishi) va determinatsiyaning paydo bo'lishiga yordam beradi. Bunday hodisalar, ayniqsa, teatr terminologiyasiga xos bo'lib, ularning birliklari ham maxsus, ham maxsus bo'lmagan sohalarda ishlaydigan umumiy adabiy so'zlar ("tugash", "bo'yoq", "mahorat" va boshqalar) hisoblanadi. Boshqa hollarda, teatr atamasi ikkilamchi, metaforik ma'noni oladi.

Terminning lingvistik xususiyatlaridan kelib chiqib, teatr terminologiyasiga alohida so'z va iboralar kiradi. Terminologiyada kontseptual me'yoriylik nuqtai nazaridan atamaning uning tarifi, tushunchasi va realliklari bilan substantiv munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi.

Natija va muhokama

Ingliz tili teatr terminlar tizimiga kiruvchi yetti guruh birlik terminlarini aniqladik: 1) asosiy atamalar, 2) hosila atamalar, 3) murakkab atamalar, 4) bazaviy atamalar, 5) ishtirok etuvchi terminlar, 6) umumiy ilmiy atamalar, 7) keng semantika terminlari (V.M. Leychik 1980, 40-41).

Teatr terminologik tizimi teatr va teatr faoliyati tushunchalari tizimini aks ettiradi. Teatr hayotni badiiy aks ettirishning vizual shakllaridan biridir. San'atning bu shaklidagi g'oya va obrazlar tomoshabinga ta'sir qilish chog'ida tirik inson, aktyorning harakatlarida namoyon bo'ladi.

Aktyorning so'zi - sahnada tasvir va harakatni yaratishda muhim vosita bo'lib, aktyor qahramonlarning fikrlarini, his-tuyg'ularini, maqsad va niyatlarini so'z orqali ifodalaydi. Teatr san'atida so'zning intonatsiyasi, semantik ekspressivligiga alohida e'tibor beriladi, buning natijasida asar qahramonlarining sahnadagi hayoti yanada ifodali, ko'rinadigan va eshitiladigan bo'ladi.

Spektaklni yaratishda rejissyorning spektakl tarjimoni, shuningdek, sahna harakatida ishtirok etuvchi aktyorlarning roli muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, teatrning sintetik tabiati, ijodiy jarayonning kollektivligi, bevositalik, madaniyatlararo va teatr san'atining qiziqarli mohiyatini ham ta'kidlash joiz.

Teatr terminologiyasi uslubiy belgilar bilan ajralib turadigan turli janrlar - drama, opera, balet, musiqa va boshqalarning professional lug'atini o'z ichiga oladi.

Teatr atamaları quyidagi maxsus adabiyot manbalarida qo'llaniladi:

- ilmiy sohada (teatr haqidagi ilmiy ishlar, maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar);
- ilmiy-ommabop sohada (ommabop ilmiy maqolalar, broshyuralar);
- ilmiy va ishbilarmonlik janrida (ma'lumotnoma va axborot hujjatlari, spektakl yoki spektakl ustida ishlash bo'yicha ko'rsatmalar va tavsiyalar va boshqalar);
- o'quv va ilmiy sohada (darsliklar, ensiklopediyalar, ma'lumotnomalar, lug'atlar).

Teatr terminologiyasini o'z ichiga olgan matnlarni o'rganish to'rtta asosiy funksional uslubni aniqladi: ilmiy, rasmiy biznes, jurnalistik va badiiy.

Teatr tilining leksik tarkibini tahlil qilish uning har xilligini ko'rsatdi. Leksik-semantik yadro uchta terminologik blokdan iborat: umumiy ilmiy, fanlararo va yuqori ixtisoslashgan terminologiya. Bunga umumiy ilmiy qo'llaniladigan maxsus bo'lmagan lug'at kiradi.

Tadqiqot jarayonida ingliz tilida bir soʻzli teatr atamalarining quyidagi turlari aniqlandi:

1. sodda soʻzlar

claque, gang, event, duet, droll, cast, audition,

2. murakkab soʻzlar

cloakroom, melodramatist, tightrope, footlights, backscreen, showbill,

3. qoʻshma soʻzlar

-feed-line, wig-maker, picture-theatre, gala-night, ante-room, back-chat,

4. qisqartmalar

MC (Master of Ceremonies), SRO (Standing Room Only), SM (Stage Manager), RADA (The Royal Academy of Dramatic Art).

Teatr terminologiyasi tizimi oddiy va qoʻshma (ikki soʻzli va koʻp soʻzli)ni ajratadi. Tahlil shuni koʻrsatdiki, ingliz tilida eng keng tarqalgan guruh quyidagilardan iborat:

a) ikkita komponentli

amateur theatricals, neutral stage

b) uchta komponent

actor's sayings and beliefs, black theatre movement

Toʻrt yoki undan ortiq soʻzdan iborat birikmali teatr atamalari kamroq tarqalgan.

Koʻp komponentli atamalar tuzilishi tahlili shuni koʻrsatdiki, teatr terminlari allaqachon mavjud modellar boʻyicha yaratilgan:

Adj+N (dramatic critic), N+N (stage career), Ving+N (walking gentlemen), Ved+N (balanced show), Adj+N+N (black theater movement), N+N+N (blood and thunder play).

Toʻrt yoki undan ortiq komponentli atamalar soʻzlarning ketma-ket boʻysunishi (zanjir munosabatlari) bilan tavsiflanadi.

Ingliz tilining teatr lugʻatida morfologik atama hosil qilishning eng keng tarqalgan usuli bu suffiksatsiyadir (-ion/-tion, -ity, -or/-er, -ment mahsuldor qoʻshimchalar hisoblanadi). Ular tildagi qoʻshimchali morfemalarning asosiy inventarini tashkil qilib, jarayon, harakat/holatni bildiruvchi teatr atamalarining oʻziga xosligini belgilaydi.

Semantik munosabatlar tahlili shuni koʻrsatdiki, teatr terminologiyasi tizimida sinonimiya, antonimiya va omonimiya keng namoyon boʻladi. Baʼzi tadqiqotchilar

(Loginova 1978, Kondrashkina 1974) sinonimiyani qo‘llash sababini ilmiy va texnik terminologiyadan farqli ravishda o‘ziga xos jihatlari borligini ko‘rishadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili lugat birligi hisoblangan teatr sohasiga oid birliklar boshqa leksik birliklar kabi tuzilish jihatdan, sodda, qo‘shma, murakkab va qisqartma so‘zlar yig‘indisidan iborat. Teatr lug‘atining tarkibiy-semantik tavsifi natijalari umumlashtirilib, keyingi tadqiqotlarimizda yanada kengroq yoritilishiga erishish ko‘zlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mironova M.R. Teatr lug‘ati tushunchalarini shakllantirish // Zamonaviy tilshunoslik nazariyasi va amaliyoti. 6-Universitetlararo ilmiy konferensiya materiali, Ch 2 - Krasnodar KVVAUL, 2006
2. Mironova M.R. So‘z yasovchi lug‘atning so‘z yasaliş terminologiyasi // Hozirgi zamon tilshunosligi va adabiyotshunosligining dolzarb muammolari. 5-Universitetlararo. yosh olimlar konferensiyasi materiali- Krasnodar KubDU, 2006
3. Mironova M.R. Teatr terminologiyasini shakllantirishning morfologik usuli // Rossiya Xalqlar Do‘stligi Universitetining xabarnomasi / ta‘lim tillari va mutaxassislik savollari № 3 (1) ilova - Moskva. RUDN universiteti, 2007
4. Xorijiy teatr tarixi (ruschadan S. Tursunboyev tarjimasini), t. 1—2, T., 1997, 1999

Research Science and
Innovation House

